

Метаморфозите на популизма

С проф.
Димитър Вацов
разговаря
Димитрина
Чернева

„Ако се вслушаме в начина, по който говорят популистките лидери от типа на Тръмп или Путин, Орбан или Ердоган, ще видим, че новият националпопулизъм, който избуя в Европа и САЩ, смисла разликата между ляво и дясно“

Предпочитате да дефинирате популизма във Витгенщайнов смисъл, като специфична политическа игра на думи, с които светът бива артикулиран от различни оратори. Не е ли той по-скоро ситуация или тенденция? Няма ли да го определим по-точно, ако изместим фокуса от персонафикацията към контекста и характеристиките на средата?

Действително е трудно да се определи какво е популизмът, защото метаморфозите му са много. Много са и начините, по които говорим за него. В политологичната и философската литература има два основни подхода, които се конкурират при дефинирането на популизма. Единият е на Ернесто Лакло и Шантал Муф, които твърдят, че популизмът е дискурсивна стратегия. Това означава, че популизмът е преди всичко специфичен начин на политическо говорене. Другата основна теория, наречена

идеационна, е на Кас Муге, според когото популизмът е хлабава идеология, неконсистентна, на кръпки, съшита с бели конци. При всички случаи има нещо общо, което може да се отчлени. Популизмът е специфичен политически жест на обвинение към елитите, когото и да разбираме под елит. Популистко е всяко обвинение, че елитите скришно конспирират срещу народа, че работят в своя полза или пък че някой груг им гърпа конците, че са марионетки на чужд интерес. Съответно онзи, който отправя такава конспиративно обвинение, претендира, че говори от името на народа и представлява народния интерес. Популистко е говоренето, което създава антагонистична граница между народа и елитите. Това е най-простото и споделено определение на популизма.

Веднага трябва да добавим, че популизмът незагължително е нещо лошо, защото според това определени популистки са и всички дискурси на социалната критика – да речем дискурсите за национално освобождение като тези на Левски и Ботев или на френските революционери от XVIII в. Популизмът е революционизиращ критически речник, когато се използва отгдолу за критика на властта. Всеки съвременен протест обвинява елитите – че са корумпирани, че управлението е олигархично – и в този смисъл има популистки елемент. Същевременно, когато популизмът гойде на власт – ако се превърне в модел на управление – автоматично се развиват авторитарни и дори тоталитарни тенденции.

Какви са все пак характеристиките на средата, които предпоставят избуяването на популизма?

Със сигурност популизмът е неизменна част от всяка политическа сцена:

не можем да си представим политика, лишена от популизъм. Дори в демократичното представителство винаги ще има политици, които претендират, че говорят от името на народа, и гроят груги политици, че конспирират срещу народа.

В последното десетилетие има ръст на популизма. Изследователите говорят за *популистка вълна, популистки момент, възход на популизма...* Действително има избуяване на популистки политически дискурси след дългата ера на доминация на либералното и най-вече на експертното говорене в политиката. Избуя националпопулизмът. Различни са причините за това. От една страна, икономическата глобализация изпревари значително политическата, тоест ние – на национално ниво – нямаме достатъчно политически инструменти, с които да регулираме световната икономика. Имаше и прекомерен акцент върху малцинствата, спрямо които се породиха националистическа реакция. Но популисткото избуяване в момента може да бъде видяно и като заглъхващо: след падането на Тръмп има тенденция на стихване на популисткия дискурс.

Често състоянието на политическа криза се обяснява с един наличен критически дефицит, с радикалното редуциране на критичната маса. Можем ли да говорим през изминалите две години за пандемия за критически колапс на публичното пространство?

В коронакризата две неща подхранват популизма. Първо, избуяха значително конспиративните теории, най-вече при антиваксърството. Знаете тези теории, че ваксината ще ни шампира, ще ни зарази допълнително,

ще ни лиши от потентност, ще загуби фертилитета... Какво ли не изтече в социалните мрежи за ваксините. Тази конспиративна логика, която атакува ваксините, се промушва в едно поле на недоверие към науката, появило се през последните десетилетия. Конспирациите, за разлика от науката, дават прости обяснения в сложен свят на несигурност. Популистите веднага се закачат за това – вижте как „Възраждане“ станаха антиваксъри. Тук критическата публичност наистина колабира.

От другата страна са мерките, на които хората реагират. Дисциплинарните и хигиенните мерки, локдауните и всички ограничения са форма на засилване на властта, което значителна част от хората приемат болезнено. Така че има ясна съпротива и тя също подхранва популизма. Неслучайно популистките лидери използват както антиваксърските настроения, така и настроенията срещу мерките: те се възползват от чувството, че една власт, която не зависи от теб, ти ограничава свободата. Тук популизмът заработва като модус на всекидневната социална критика.

Ако устойчивостта на политическите партии е базисна за демокрацията, как да оценим нашата демокрация? Напоследък се нароиха съвсем нови политически „проекти“, които бягат от идеологиите, от позиционирането ляво или вдясно.

Трябва да кажем, че идеологическата опозиция ляво-дясно във висока степен бе размита през последните три-четири десетилетия. Най-напред това направи западната левица, която тръгна по т.нар. *трети път*, приемайки десни икономически мерки за решаване на социалните проблеми. Втори път тя бе размита именно от популистката вълна през последното десетилетие. Ако се вслушаме в начина, по който говорят популистките лидери от типа на Тръмп или Путин, Орбан или Ердоган, ще видим, че новият националпопулизъм, който избуя в Европа и САЩ, смисла разликата между

ляво и дясно. Според класическата опозиция левите трябва да се грижат за унижените и оскърбените, тоест за икономически потиснатите, а десните – за пребръдването на народа, разбран като водещото културно мнозинство, с неговите „традиционни ценности“. В ситуацията на глобализация новите популистки движения сляха двете идеологически значения на понятието *народ* – лявото, което

„Популизмът е революционизиращ критически речник, когато се използва за критика на властта. Всеки съвременен протест обвинява елитите, че са корумпирани, и в този смисъл има популистки елемент.“

разбира под народ социалните низини, тоест унижените и оскърбените, и дясното, за което народът е етнокултурната група, национално-мнозинство, хегемонно на дадена територия. Сегашните популисти ни казват, че всъщност националните мнозинства са онези, които са унижени и ошетени икономически от глобализацията. Този популистки обрат разми класическата опозиция между ляво и дясно в икономико-социален аспект и я замести с опозицията между ляво и дясно в аспекта на поддръжка на малцинства и индивидуални права или поддръжка на традиционните ценности на мнозинството. Тоест

идентичностният дискурс замести класическия икономически дискурс.

Споменахте националпопулизма, който също избуява. Вие участвахте в проучване на медийната среда в Северна Македония, осъществено от Фондацията за хуманитарни и социални изследвания. Как функционират националистическите дискурси там и у нас след наложеното вето от българска страна?

През 2019 г. македонските медии бяха изключително спокойни, популистките гласове бяха маргинални и се явяваха по-скоро в ролята на колумнисти към някои по-известни вестници и сайтове, отколкото като централни говорители. Доминиращият консенсус беше проевропейски и пролиберален, при това с доста високо качество на новинарските и аналитичните емисии. За разлика от това в българските медии по същото време популистките дискурси се бяха просмукали много дълбоко. Този процес на тежко политическо пожълтяване у нас стартира още след протестите през 2013 г., когато започна прихващането на медиите за политико-икономически цели. Така че през 2019 г. македонските медии стояха значително по-добре от българските: у нас популизмът масово се използваше за разправа с неудобни политически и икономически противници. Той бе мощно средство за черен пиар и делегитимация.

Тук трябва да отворим една скоба. До падането на Никола Груевски в Македония националпопулизмът (македонизмът) бе официален държавен дискурс. След падането на Груевски обаче започна отрезвяване и изсветляване на медийната среда там. За съжаление това продължи твърде кратко поради налагането на българското вето: македонизмът се надигна отново в края на 2020 г., около вето.

Нашето проучване проследи кои са основните агенти, които провокираха македонистките дискурси в Северна Македония. Става дума за изказвания

на някои български политици – най-вече Красимир Каракачанов и Анжел Джамбазки от ВМРО, евродепутата Андрей Ковачев от ГЕРБ, Александър Йорданов от ГЕРБ-СДС и други. Още преди България да наложи вето, те предизвикваха македонските националисти, а и оказаха пряко влияние върху втвърдяването на българската държавна позиция. Тъй че надигането на македонския национализъм е откат, то е резонанс на българския национализъм, който прокара вето.

Това твърдение влиза в противоречие с тезата, че тъкмо македонският език на омразата е предизвикал българското вето.

Вижте, през цялата 2020 г. има 688 публикации, в които се спрягат заедно думите *българи* и *фашисти*: това е една от стандартните пропагандни опорки на титовския македонизъм. От тези 688 публикации само 45 са от първите девет месеца на годината, тоест до средата на септември 2020 г. Всичките останали 643 са в края на годината. Защо? Защото тогава за пръв път – на 9 септември 2020 г., Каракачанов обяви, че ще наложи вето. И действително ние го направихме на няколко стъпки до края на годината. Тоест антибългарското говорене, което при това не е особено мощно, е следствие от вето, а не причина за него.

Както споменахте, част от титовския дискурсивен пропаганден апарат е българите да бъдат наричани фашисти и фашистки окупатори. Отличава ли се с нещо днешната антибългарската реторика от пропагандата по Титово време?

Няма съществени отлики, нито големи иновации. Обидите към българите са същите, а и те не са често използвани. По-скоро е налице мощно затягане на ината да се договаря общата ни история. Едно затягане, което наблюдаваме и от българска страна. Както българските експерти в Историческата комисия, така и цялото

ни общество се втвърди на идентичностна тема. Така е и там.

Резултатът от това втвърдяване е, че в Северна Македония по този въпрос се говори на един глас, позицията на обществото е монолитна...

В Македония проевропейски и либерално настроено бе правителството на Зоран Заев, както и сегашното на Ковачевски. Само че наблюдаваме едно изместване на позицията погострела на българския националистически натиск, погет на принципа на айкидото от тяхната опозиция ВМРО-ДПМНЕ и насочен обратно към правителството им. Опозицията там постоянно твърди, че правителството предава македонския национален интерес на България. В резултат полека-лека Зоран Заев, Буяр Османи и целият екип, гравитирац около СДСМ, бе принуден да направи отстъпки. В началото на 2020 г. твърдения от рога на това, че за Гоце Делчев не се преговаря, бяха пристъци за лидера на ВМРО-ДПМНЕ Мицкоски и за вътрешнопартийната опозиция на Заев. Трябва в скоби да кажем, че вътрешнопартийната опозиция на Заев е мощна – все пак СДСМ е бившата комунистическа партия, а в старата гвардия на комунистическата номенклатура е пълно с титовски националисти. Та на фона на българския натиск и на вето както външната, така и вътрешнопартийната опозиция засилиха натиска срещу Заев до такава степен, че той бе принуден да заяви като официална позиция на Македония, че за идентичност и език не се преговаря. И накрая дори да подаде оставка.

Както в Македония, така и в България по-балансираните позиции са непопулярни и силно се критикуват. У нас също ли се говори на един глас, или все пак плурализмът е по-силно застъпен?

Нещата се обърнаха: преди две години българските медии бяха по-зле, но след протестите през 2020 г. и

Димитър Вацов

Проф. д-р Димитър Вацов е преподавател по философия в Департамента по философия и социология на Нов български университет. Главен редактор на сп. „Критика и хуманизъм“ и председател на УС на Фондацията за хуманитарни и социални науки. Автор е на книгите: „Онтология на утвърждаването: Нищие като задача“ (2003), „Свобода или признаване: Интерактивните извори на идентичността“ (2006), „Опити върху властта и истината“ (2009), „Това е истина!“ (2016), „Силите на речта. Радикална прагматика“ (2021).

сѐс смяната на управлението миналата година българските медии поизсветляха. Сега се срещат повече и по-различни гледни точки. Докато македонските, обратно, се втвърдиха и там много трудно пробиват алтернативни гледни точки. Както ми каза една приятелка от Северна Македония: вие ни отнехте гласа, дори на онези от нас, които сме пробългарски настроени. В момента там не можеш да заемеш междинна позиция: или си в руслото на викачите за национална идентичност, или ще те обявят за прегател. За съжаление вето постигна контрапродуктивен ефект. Ако сме си въобразявали, че ще ги накараме да преосмислят миналото си, то постигнахме точно обратното – натискът доведе до ступор и до отказ от алтернативни позиции. В този смисъл в момента в България се говори по-нормално.